

Y.B.SƏMƏDOV

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, prof. əvəzi

e-mail: yadigar_semedov@mail.ru

:<https://orcid.org/0009-0007-2287-5309>

Azərbaycan İdman Akademiyası

(Bakı şəh., Fətəli xan Xoyski pr., 98)

10.62021/0026-0028.2025.2.396

METODLARIN TƏSNİFATINA DAİR MÜASİR BAXIŞLAR

Xülasə. *İdmançıların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi və idman məşqinin nəzəriyyəsi və metodikası baxımından təlim metodlarının təsnifatına dair müasir baxışların tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, məqalədə təklif olunan üç böyük təsnifat metodları qrupundan: biliklərə yiyələnməyə yönəldilmiş, hərəkəti bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinə yönəldilmiş, əsasən fiziki keyfiyyətlərin, qabiliyyətlərin inkişafına yönəldilmiş təsnifat metodlarından bəhs olunur. Bilik əldə etməyə yönəlməmiş metodların fiziki tərbiyə sahəsində təhsilin məzmununun əsas aparıcı komponentlərindən olduğu xüsusi qeyd olunur. Burada konkret metodun seçilməsi və praktikada tətbiqi ilə bağlı bir sıra amillər və şərtlər də sadəlanmışdır. Təqdim olunan məqalədə metodların təsnifatına dair müasir baxışlar idmançıların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından izah olunub və bütün bunlar ön plana çıxarılaraq nəzəri təhlilə cəlb edilmişdir.*

Açar sözlər: *metodların təsnifatı, hərəkəti bacarıq, təlim prosesi, bilik*

Təlim prosesi yaranandan onunla paralel olaraq metodlar da mövcud olmuşdur.

Pedaqoji ədəbiyyatda təlim metodlarının təsnifatı ilə bağlı M.Muradxanov, N.Kazımov, Ə.Haşımov, H.Əhmədov, Y.Talıbov, Ə.Ağayev, A.Kərimov, P.Mustafayeva, Ə.Paşayev, F.Sadıxov, A.Abbasov, H.Əlizadə, F.Rüstəmov, İ.İsayev, A.Eminov, L.Qasıмова və digər pedaqoq-tədqiqatçıların elmi fikirləri vardır.

Təlim metodlarının təsnifatı haqqında Y.Talıbov, Ə.Ağayev və digər müəlliflərin fikri belədir: “Təlim metodları təhsilin məzmununun tərkibində, onun müxtəlif elementlərinin mənimsənilməsi qaydalarından irəli gələrək, qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq müxtəlif qruplara bölünür. Pedaqoji tədqiqatları ümumiləşdirməli olsaq, dərstdə əsasən 3 qrup metodlar daha işləkdir və bu, məktəb təcrübəsində özünü doğruldur” [4, s.142].

Təlim metodlarının təsnifatı ilə bağlı F.Rüstəmov və T.Dadaşovanın aşağıdakı fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyil: “Təlim metodlarının müxtəlif təsnifatlarının hər birinin özünəməxsus üstünlükləri var. Etiraf etmək lazımdır ki, metod çoxölçülü və mürəkkəb proses olduğundan onun bütün funksiyalarını, xüsusiyyətləri və əlamətlərini özündə birləşdirən təsnifat vermək çox çətinidir, bəlkə də heç mümkün deyil” [1, s.201].

Hal-hazırda bədən tərbiyəsi nəzəriyyəsində fərdin təlimi, tərbiyəsi və inkişaf üsullarının bir neçə təsnifatı mövcuddur. Burada fərdin fiziki mədəniyyətinin fərdi aspektlərinin formalaşması ilə bağlı konkret pedaqoji problemlərin həlli metodlarının istiqamətləndirilməsinə əsaslanan təsnifatı nəzərdən keçiririk. Ondan istifadə edərək, ümumi metodlar dəstindən müəyyən bir problemin həllinə ən çox kömək edənləri seçmək olar: təhsil, tərbiyə və ya fiziki inkişaf.

“Təsnifatın köməyi ilə müəllim, pedaqoq, məşqçi, bu və ya digər fiziki hərəkətlərin xarakterik xüsusiyyətlərini, onların tərbiyəvi potensialını müəyyən edə bilər və buna görə də, fiziki fəaliyyətin xarakteri, dərslərin keçirilməsi şəraitinə uyğun olaraq konkret pedaqoji problemlərin fərdi və yaş xüsusiyyətlərinin həlli üçün daha uyğun olan hərəkətləri daha məqsədyönlü və səmərəli seçə bilər” [2, s.328].

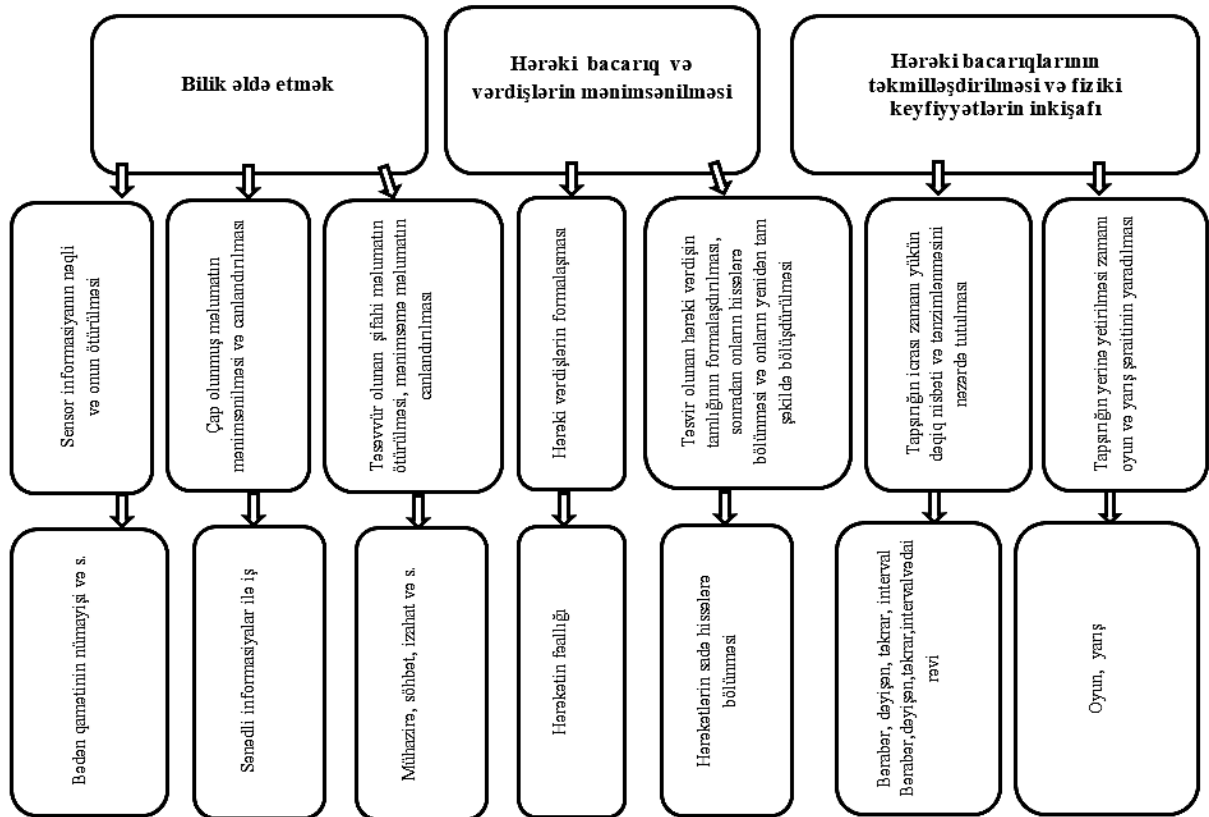

Məqsəd və vəzifələr

Yüksək dərəcəli idmançıların hazırlanması kimi mürəkkəb prosesdə məşqçi ilə onun yetirməsinin qarşılıqlı fəaliyyəti çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bədən tərbiyəsi və idmanla bağlı metodiki ədəbiyyat mənbələrinin təhlili əsasında biz metodların təsnifatını öyrənməyə çalışdıq. Metodlar fiziki hərəkətləri öyrətmək və fiziki keyfiyyətləri inkişaf etdirmək baxımından təsnif olunur.

Prosesdə istifadə olunan metodlar

Qeyd 6.2. Cədvəldə fiziki hərəkətləri öyrətmək və fiziki keyfiyyətləri inkişaf etdirmək üçün istifadə olunan metodların təsnifatı

Təklif olunan təsnifat metodları üç böyük qrupa bölünür:

1. Biliklərə yiyələnməyə yönəldilmiş.
2. Hərəkəti bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə yönəldilmiş.
3. Əsasən fiziki keyfiyyətlərin, qabiliyyətlərin inkişafına yönəldilmiş.

Metodların hər bir qrupunda öz növbəsində müvafiq alt qrupları və növləri ayırd etmək mümkündür. Bu və ya digər üsula müxtəlif metodoloji texnikalar daxildir. Eyni zamanda, eyni metodoloji üsullar müxtəlif metodların bir hissəsi ola bilər. Təsnifatı qurarkən hər bir metod qrupunun bilik, hərəkəti bacarıq və ya fiziki keyfiyyətlərin inkişafına yönəldilmiş prosesinin əsasını təşkil edən nümunələr əsasında qurulmalı və istifadə edilməlidir. Fiziki hərəkətlərin öyrənilməsi, fiziki keyfiyyətlərin inkişaf nümunələri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndiyindən onu nəzəri və praktiki baxımdan əsaslandırılması perspektivini qanuni hesab etmək olar. Təbii ki, bu üsulların çoxu eyni vaxtda bu və ya digər dərəcədə təhsil, tərbiyə və inkişaf funksiyalarını həyata keçirir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, onların hər biri özünün dominant funksiyalarına malikdir ki, bu da onun təsnifatda insanın fiziki mədəniyyətinin formalaşması üçün bu və ya digər qrup üsullarına aid edilməsinə əsas verir.

Konkret metodun seçilməsi və praktikada tətbiqi bir sıra amillərdən və şərtlərdən asılıdır. Xüsusilə onların seçimi aşağıdakılarla müəyyən edilir:

1. Hərəkət bacarıqlarının formalaşması və fiziki qabiliyyətlərin inkişafı nümunələri və onlardan irəli gələn metodoloji prinsiplər.

2. Təlim, təhsil və cəlb olunan şəxsiyyətin inkişafının qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələri.

3. Tədris materialının məzmununun xarakteri, istifadə olunan vasitələr.

4. İştirak edən insanların yaşı, sağlamlıq vəziyyəti, cinsi, hazırlıq səviyyəsi, hərəkət qabiliyyəti, fiziki və əqli inkişafı, psixofizioloji xüsusiyyətləri və s.

5. Müəllimlərin öz imkanları, onların əvvəlki təcrübəsi, nəzəri və praktiki hazırlıq səviyyəsi, müəyyən metodları, vasitələri tətbiq etmək bacarığı, iş tərzı və şəxsi keyfiyyətləri.

6. Müəllimin malik olduğu vaxt: məsələn, söhbətin təsvirdən daha çox vaxt aparması.

7. Fiziki hərəkətlərin öyrənilmə mərhələləri, fiziki performansın inkişaf mərhələləri (fiziki keyfiyyətlərin inkişaf səviyyəsinin artırılması, onların sabitləşməsi və ya bərpası).

8. Ayrı-ayrı siniflərin strukturu, onların hissələri, mərhələləri və təlim dövrləri.

9. Dərslərin keçirildiyi iqlim şəraitinin xüsusiyyətləri (havanın temperaturu, rütubət, küləyin gücü).

Bilik əldə etməyə yönəlmiş metodlar. Bilik insanın fiziki tərbiyə sahəsində təhsil məzmununun əsas aparıcı komponentlərindən biridir.

Onlar adətən qavranılan, şüurlu və hər bir tələbənin yaddaşında sabitləşən məlumat kimi müəyyən edilir. Bilik müəyyən fəaliyyət prosesində mənimsənilir və şagirdin şüurunda ideyalar, faktlar, anlayışlar və nümunələr şəklində sabitləşir. Biliklər əsasında öyrənilən motor hərəkətinin tam və daha dəqiq təsviri yaradılır ki, bu da hərəkət texnikasının mənimsənilməsinin müvəffəqiyyətindən çox asılıdır.

Bilik əldə etməyə yönəlmiş metodların birinci qrupu informasiyanın şifahi ötürülməsini və mənimsənilməsinə nəzərdə tutan üsullardır. Şifahi təqdimat hekayə, söhbət, izahat, təsvir və digər nitq formalarında həyata keçirilir.

Hadisələrin hekayə şəklində təqdim edilməsidir. Hekayədə bədən tərbiyəsi, idman növünün inkişafı, hərəkət texnikası, məşq üsulları və s. sahəsində elmi kəşflərdən bəhs edilir və oyun fəaliyyətinin təşkilində tez-tez istifadə olunur.

Söhbət tədris materialının mənimsənilməsinin sual-cavab formasıdır. Müəllimin sualından sonra tələbələrin cavabı və hər növbəti sual üçün belə davam edir. Söhbət zamanı şagirdlər başa düşmədiklərini müəllimdən soruşa bilərlər. Bu metodun əsas tələbi ciddi düşünülmüş suallar və tələbələrdən gözlənilən cavablar sistemidir. Söhbət bir şeyin müzakirəsi şəklində də aparıla bilər, yəni fikir mübadiləsi şəklində nəzərdə tutulur. Söhbətin bir növü hər hansı bir hadisənin, proseslərin, hadisələrin təhlilində geniş istifadə oluna bilər. Məsələn, buraxılmış səhvlərin təhlili və onların əsas səbəbləri, yarışlarda, oyunlarda iştirakın nəticələri və s. Yalnız müəllim tərəfindən aparıldıqda və ya tələbələrin iştirakı ilə kollektiv şəkildə təşkil edilə bilər.

Təsvir – bu, öyrənilən hərəkətin xüsusiyyətlərinin ətraflı görüntüsüdür və tətbiq olunduqda nə etmək olduğunu deyir, amma niyə belə etmək lazım olduğunu göstərmir.

Xüsusiyyət – bu, hərəkətin ən mühüm əlamətlərinin ümumiləşdirilmiş sadalanmasıdır. Öyrənilən hərəkətin tam və dəqiq təsvirin verilməsinin mənası olmadığı hallarda istifadə olunur. “Bunu necə etmək olar?” sualına cavab verir: məsələn, hərəkətləri rəvan, enerjili, yavaş, təbii və s. icra etmək.

İzahat yerinə yetirilən hərəkətlərin əsas nümunələrinin açıqlanmasını nəzərdə tutur. Bu metodun əsas xüsusiyyəti müzakirə olunan məsələnin nəzəri sübutudur (hərəkət probleminin həlli üçün təklif olunan metodun effektivliyi, təklif olunan təlim tapşırığı və s.). İzahat prosesində şagirdlər tərəfindən öyrənilən tədris materialının dərinədən başa düşülməsi təmin edilir, onlar fəal zehni fəaliyyətə həvəsləndirilir və iki vacib suala cavab verir: “Niyə bu məhz belədir, başqa cür deyil?” və “Bunu niyə edirsiniz?”

İzahat növləri bunlardır:

Müşayiət edən izahatlar – qavrayışı istiqamətləndirmək və dərinləşdirmək, hərəkətlərin müəyyən tərəflərini düzəltmək və ya vurğulamaq üçün müəllimin məşq zamanı iştirak edən şəxslər tərəfindən istifadə etdiyi yığcam şərhlər və qeydlər;

Təlimatlandırma – öyrənilən hərəkətlərin texnikası, təlim tapşırıqları, hərəkətlərin, onların həyata keçirilməsi qaydalarının dəqiq icrası və s.

Tədris fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək və stimullaşdırmaq üçün məlumatı ötürərkən, qəbul və təhlil edərkən şifahi qiymətləndirmənin müxtəlif formalarından geniş istifadə olunur: dəyər mühakimələri (“doğru”, “yaxşı”), bal və ya ballarda şifahi qiymətləndirmə, həmçinin şifahi özünü hesabatlar, tələbələrin özünü qiymətləndirməsi, təsdiqləmə, tələbələrin müəllim tərəfindən təriflənməsi.

Qarşıdan gələn hərəkətverici fəaliyyətin və ya onların fərdi aspektlərinin ümumi mənzərəsini yaratmaq üçün özünüinandırmaq üsulundan geniş istifadə olunur. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gimnastikada tullanma və ya ağır atletikada birdən qaldırmanı etməzdən əvvəl şagird bu məşqləri yerinə yetirir. İcra edəcəyi hərəkətin texnikasını bilərəkdən zehni olaraq yenidən yaradır. Yerinə yetirilən elementləri, hərəkətləri ucadan tələffüz etməklə, “özündə” – daxili nitqin vacib xüsusiyyətlərini vurğulamaqla zehni icrasını müşayiət edir.

Hərəkətlərin zehni icrasına **ideomotor təlim** deyilir.

“İdeomotor məşq – şüurən, dəfələrlə düşünərək, hərəkət fəaliyyətinin (təqlid etmə, yerinə yetirmə) təsvirlərini tam izahları ilə, əzələ və zaman hissiyatı və məkanı dəqiqliklə təyin etməklə “ideal şəkildə” yaradılmasıdır” [3, s.313].

Müəyyən edilmişdir ki, bu üsul hərəkətlərin mənimsənilməsini sürətləndirir, təlimin keyfiyyətini artırır. Hərəkətləri praktiki olaraq yerinə yetirmək mümkün olmadıqda onlar uzaq səfər, xəstəlik, zədələnmə hallarında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu şərtlərdə onların zehni həyata keçirilməsi hərəkəti bacarıqlarının sürətli bərpasına və hətta təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Hərəkətləri yerinə yetirərkən daxili nitqin istifadəsinə əsaslanan bütün üsullar adətən şifahi özünütənzimləmə üsulları adlanır. Onlar çox müxtəlifdir. Öyrənmə hərəkətləri zamanı hərəkəti fəaliyyətin tənzimlənməsi öz-özünə əmr, özünü inandırma, özünü təqlinetmə və s. köməyi ilə həyata keçirilə bilər. Məsələn, öz-özünə əmr metodu əmr sözlərini özünə tələffüz etməyi nəzərdə tutur, məsələn, “daha güclü”, “daha yüksək”, “daha enerjili” və s. Daxili nitqin hərəkətləri özünü tənzimləməsinə aid olan hərəkətlərin öyrədilməsi prosesinin intellektuallaşdırılmasına kömək edir.

Dərsliklər, kitablar, tədris kartları, proqramlaşdırılmış dərs vəsaitləri ilə işləmək yolu ilə çap məlumatlarının ötürülməsi və mənimsənilməsi ilə bağlı metodlar qrupu məşğul olanların idrak marağını və fəaliyyətini stimullaşdırmaq, onların idman avadanlığı və texniki təlim metodları sahəsində biliklərini dərinləşdirmək üçün istifadə olunur.

Bu metodlardan, əsasən, cəlb olunanların idrak marağının, fəallığının stimullaşdırılması, onların idman avadanlığı, texniki məşq üsulları sahəsində biliklərinin dərinləşdirilməsi üçün istifadə olunur. Onlar hansısa idman növündə hakimliyin qaydaları və xüsusiyyətləri, yarışların keçirilməsi şərtləri, bu şəraitdə bu və ya digər texnikadan səmərəli istifadə imkanları haqqında daha dolğun və etibarlı biliklər əldə etməyə imkan verir.

Biliklərin mənimsənilməsi və istifadəsi metodları, əsas orqanlar vasitəsilə informasiyanın qavranılması və qəbulu üzərində qurulur (birinci metod qrupu).

Burada görmə, kinestezik analizator, vestibulyar analizator, eşitmə və digər hiss orqanları mühüm rol oynayır. Hisslər və qavrayışlar – bu, hərəkətin duyulan obrazıdır. Onlar təsəvvür və ya ikincidərəcəli “hiss olunan” obrazlardan əvvəl gəlir. Təsəvvürlər şüurda yalnız artıq formalaşmış duyğuların əsasında yarana bilər. Duyğular birbaşa qıcıqlandırıcılardan və insanın praktik fəaliyyətindən daha əvvəl formalaşmış, çox vaxt avtomatlaşdırılmış hiss komplekslərinin köməyi ilə qavranılır. Məsələn, bir hərəkətin icrası zamanı hissələrin mürəkkəb kompleksləri yaranır: görmə, toxunma, əzələ-güc hissiyatı və s. Tətbiq edilən bu metodlar

məşğul olanların emosional hal vəziyyətini artırır, diqqəti aktivləşdirir, hərəkətlərinə tənqidi yanaşmanı, texniki xüsusiyyətlərin təhlilini, hərəkətin mənasını və quruluşunu anlamağa kömək edir.

Duyulan obrazı və onun struktur komponentləri (eşitmə, görmə, qavrayışlar və digər təsvir formaları) hərəkət bacarıqlarının formalaşması üçün əsas rol oynayır. Bu, iki amil qrupunun təsiri ilə formalaşa bilər. Birinci qrup öyrəniləcək informasiya mənbəyinin yerləşməsi ilə bağlıdır. Bu məlumat öyrənənə kənardan verilir və “kənar” icrayə aiddir. Bu yanaşma hərəkət barədə təsəvvürləri doğurur və buna ekzogen adı verilir, yəni xarici mənbədən gələn.

İkinci qrup faktor isə hərəkətin icrası ilə bağlı daxili hissələrin təsiri ilə əlaqəlidir.

Bu faktorlara endogen deyilir, yəni daxili mənşəlidir. Hərəkət hissiyatı bu zaman birbaşa hərəkətin özündə formalaşır. Ona görə də ekzogen və endogen metodlar seçilir.

Birinci halda tətbiq olunan ekzogen metodlara bunlar daxildir: təbii nümunə göstərmək, məşqin icrasını müşahidə etmək, film, video və şəkillərdən istifadə, şifahi təsvirlər, kino və diafilmlər, planlar, sxemlər, hərəkətin mərhələləri və istiqamətlərin göstərilməsi və s.

İkinci halda, hərəkətin hiss olunmasına yönəlmiş metodlardan istifadə olunur. Son zamanlar bu sahədə xüsusi texniki vasitələr yaradılır ki, bu da hərəkətin tələb olunan parametrlərini məcburi şəkildə hiss etdirməyə imkan verir.

İşin elmi nəticəsi. Yüksək dərəcəli idmançıların hazırlanmasında onların məşq sisteminin təkmilləşdirilməsində təlim metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bilik, bacarıq və vərdişlər də məhz təlim prosesində yaranır. Bu isə təlim metodlarının əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərini, konkret məzmunun mənimsənilməsi qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirir.

İşin elmi yeniliyi. Məqalədə qaldırılan problem bir çox tanınmış alimlər tərəfindən tədqiq olunsada onun bizdə təlim-tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi və idman məşqinin nəzəriyyəsi və metodikası baxımından tədqiqi ilk dəfədir ki, araşdırılır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti. Məqalədə tədqiq olunan mövzu, yəni idmançıların tədris fəaliyyətinin təşkilini təmin edən vasitələr sistemi olan təlim metodlarının mahiyyətini müəyyənləşdirir. Metodların seçilməsinə və səmərəli tətbiq edilməsinə məşqçinin özünün elmi-metodiki cəhətdən hazırlıq səviyyəsi də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Rüstəmov F.A., Dadaşova T.Y. Ali məktəb pedaqogikası. Magistratura pilləsi üçün dərslik. – Bakı: Nurlan, – 2007, – 568 s.
2. Səmədov Y.B. Fiziki hərəkətlərin təsnifatı // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. – Bakı: Mütərcim, – 2023. №1, – s. 328-331.
3. Səmədov Y.B., Qəhrəmanova Z.İ., Cəfərova A.K. Güllə atıcılığında ideomotor hazırlığın metodikasına dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. – Bakı: Mütərcim, 2024, № 1 – s. 313-316
4. Talıbov Y.R., Ağayev Ə.A., İsayev İ.N., Eminov A.İ. Pedaqogika. Ali pedaqoji məktəblər üçün dərs vəsaiti. – Bakı: Maarif, – 1993, – 292 s.

Y.B.Samadov

Modern Views on the Classification of Methods Summary

Improving the training system for athletes and the classification of training methods from the perspective of sports theory and methodology is of great importance.

In this regard, the article several major method classification: those aimed at accumulating knowledge, developing motor skills and mastering habits, and those aimed at improving physical qualities. The classification methods mainly focus on the development of physical abilities. The methods aimed at gaining knowledge are particularly important in terms of forming the content of physical abilities. The methods aimed at gaining knowledge are particularly important in terms of

forming the content of physical education as a subject in education. Here, the choice of a specific method and its practical application depend on a number of factors and conditions. The article presents modern views on the classification of methods within the context of improving the athlete training system and analyzes these from both theoretical and practical standpoints.

Key words: *classification of methods, motor skills, training, process, knowledge*

Я.Б.Самедов

Современные взгляды на классификацию методов

Резюме

Совершенствование системы подготовки спортсменов и классификация методов обучения с точки зрения теории и методики физического воспитания имеют важное значение.

В связи с этим в статье рассматриваются основные группы методов: направленные на накопление знаний, развитие двигательных навыков и усвоение умений, а также методы, ориентированные на развитие физических качеств. В частности, внимание уделяется классификационным методам, способствующим развитию физических способностей. Методы, направленные на получение знаний, особенно важны в формировании содержания физического воспитания. Выбор конкретного метода и его практическое применение зависят от ряда факторов и условий. В статье изложены современные взгляды на методы в контексте совершенствования системы подготовки спортсменов, а также представлены теоретический и практический анализ.

Ключевые слова: *классификация методов, двигательные навыки, учебный процесс, знания*

Rəyçi: prof. S.A.Əliyev

Redaksiyaya daxil olub: 25.05.2025